

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Megjegyzések a magyar mássalhangzó-kvantitás kérdéséhez

A „Strukturális magyar nyelvtan” (szerk. KIEFER FERENC, Bp., 1994.) lapjain NÁDASDY ÁDÁM és SIPTÁR PÉTER kritikusan méri föl a rövid—hosszú mássalhangzók oppozícióját (188. lap). A minimális párok összeállítása után megállapítják, hogy csak az alábbi párok alkotják az oppozíciót: *ép : épp, fed : fedd, megy : meggy, var : varr, len : lenn, fen : fenn, meny : menny, hal : hall, ál : áll, kel : kell, szál : száll, tol : toll*. Ez az összeállítás alapos, bár nem teljes, és a szelekció alapelvei túlságosan kirekesztőek. Az első pillantásra éppen az a meglepő, hogy milyen kevés, mindössze 12 ellentétpárt állapítanak meg, holott a rövid—hosszú mássalhangzó-ellentét egyik

legfontosabb jellegzetessége fonológiai rendszerünknek. De a két szerző eleve kizár az ellentétből több szóalak típust: 1. az egyszerű szótó ragos vagy képzős toldalékait (*agy* : *adj*), 2. a hangutánzó, hangfestő és indulatszavakat (*csat* : *csatt*), 3. a jövevényszavakat, rövidítéseket, mozaikszókat (*kassza* : *kassza*, *sok* : *sokk*, szórövidítésekre, mozaikszókra nem adnak példát), 4. a tulajdonneveket vagy olyan jellegű mellékneveket (*lap* : *lapp*).

A fonológia elméleti kézikönyveiben nincs egyértelmű meghatározás, hogy miként kell összeállítani a minimális párokat az oppozíció megállapítása szempontjából. A kézikönyvekben pedig gyakran szerepelnek morfológikusan bővített alakok. A Metzler-Lexikon (Sprache. Hrg. HELMUT GLÜCK. Stuttgart — Weimar, 1992.) *Minimalpaar* címszó alatt megadja az angol *red* 'vörös' és *led* (a *lead* 'vezet' ige múlt idejét vagy igenévét) párokat. A MARK ARONOFF — J. REES-MILLER (eds.), *The Handbook of Linguistics* (Malden, Mass. — Oxford, 2001.) című lexikonban ABIGAIL COHN szerző a *Phonology* címszóban (186) a *ram* 'kos' és *ran* (a *run* 'fut' ige múlt idejű vagy igenévi alakja) párokat veti össze. DAVID CRYSTAL, *The Cambridge Encyclopedia of Language* (Cambridge University Press, 1997.) a *Confucian* 'konfuciánus' és *confusion* 'értelmetlenség, zűrzavar' (*s* és *sz* különbségű) párok ellentétével (28), tehát képzett szavakkal példáz.

Ha a szerzők szigorú kritériumain valamennyit enyhítünk, de még semmiképp nem vonjuk be az egyik egybevetett párba sem a személyragos vagy jeles alakot, a következő kilenc esetet mindenképpen az oppozíció példái közé sorolnám. Köztük egy-egy alak történelmileg származék ugyan, ám a mai nyelvérzék szempontjából jórészt elhomályosult.

ara : *arra* : A 'menyasszony' jelentésű *ara* nyelvújítási szó; az *arra* határozószó, amely először 1372 után található leírva a régiségben; kétségkívül az *az* mutató névmás származéka, de a mai nyelvérzék ezt aligha ismeri föl.

had : *hadd* : A *had* 1055. óta adatható tagja szókincsünknek, a *hadd* kétségtelenül a *hagyd* ragozott alak fonetikai úton történt változásával keletkezett (1508-ból mutatható ki), de szinkrón szempontból nem tekinthető ragozott alaknak.

haló : *halló* : Mindkét szó származéka a *hal*, illetve *hall* igeének, de a *halló* homonimája is a *halló* mondatszó; mindkét lexémának igen kevés a kapcsolata az alapszavával.

hon : *honn* : A *honn* kétségtelen a *hon* főnévből keletkezett származék, mindkettő 1372 után bukkan föl, de mondatbeli funkcióik különböznek, tehát a mai beszélők sem eredetüket egykönnyen a *honn* határozószót a főnévből.

könyű : *könnnyű* : A *könyű* nem avult el, csak régies vagy költői alak, hiszen az iskolázott emberek (remélhetőleg ma is) ismerik Petőfi sorait: „Letörlni véle könyűimet érted...” A *könyű* első adata 1300-ból való, a *könnnyű* századokkal később keletkezett; összevetésünkben persze nem ez, hanem a melléknév szerepel.

kelet : *kellet* : Mindkét szó a megfelelő ige származéka, a *kelet* a *napkelet* főnévből vált ki és a XVII. sz.-tól adatható, a *kellet* pedig a *kell* igéből (1508. óta dokumentálható); e szavaknak az alapigékre való visszavezetése nem minden mai beszélő számára egyértelmű.

szelet : *szellet* : A *szelet* először 1395-ben található leírva, a *szellet* 'szentlélek' jelentésben a Huszita Biblia szerzőinek alkotása, mai jelentése költői stílusú, későbbi. Egyik szónak sincs kapcsolata a nyelvérzék szempontjából a *szel* igével, illetve a *szellő* vagy *szél* főnévvel, legfeljebb csak a vájt fülük érzik.

vesző : *vessző* : A *vesző* mint a *vész* igéből képzett igenév ritkán fordul elő, pl. *A lángtengerbe vesző házból kimentették a lakókat*. A régiségben ez a Zrínyi Miklós-i idézet olvasható: „Most látom, töröknek dolga *veszőben* áll.” (Z. M. minden munkája. I. Kiadta Kazinczy Ferenc. Pest, 1817. 146). A *vész* igéből való leszármazás ma már elhomályosult.

lap : *lapp* : Itt említtem meg a szerzők által a tulajdonnevek közé sorolt *lapp* névszót, ti. ez nem tulajdonnév, hanem köznév, mint a többi népnév: *német*, *francia*, *angol*, *orosz* stb.

Mint látjuk, főként az *-ó/-ő* képzős melléknévi igenév, illetve ennek főnevesült alakja fordul elő ezekben a minimális párokban. Rajtuk kívül még számos ilyen pár képződik, pl. *kelő* : *kellő*,

szelő : *szellő*, *való* : *valló*. Származásuk könnyebb felismerése ellenére legtöbbnek elágazó jelentésárnyalata van, tehát e tekintetben elválnak az alapigétől, és ezért beleillenek az oppozíció rendszerébe.

De továbbmegyek a szerzők megszorító elveinek felülvizsgálatában. Nem látom be, miért kell kiiktatni a minimális párok közül azokat, amelyeknek egyik tagja hangszimbolikus eredetű (*csat* : *csatt*), hiszen azok szókinszűnek (és minden más nyelvekének) a többivel egyenértékű tagjai, és ugyan hány szó eredetét kutatva nincs biztos etimológia, hogy vajon az illető szó hangutánzó, hangfestő eredetű-e vagy sem.

Miért nem alkalmas az oppozíció alátámasztására a jövevényszó (*sok* : *sokk*, *kasza* : *kassza*)? Hiszen szép számú jövevényszó eredete az élő nyelv szempontjából ismeretlen, például a *lakk*, amely már a XVIII. század vége óta tagja szókinszűnek. Az ismert tulajdonneveket szintén elfogadnám tagpárnak az oppozícióban (*Bereg* : *berreg*). A gyakran előforduló mozaikszók és betűszók szintén azonos értékűek lehetnek a köznevekkel, gondoljunk a *MÁV* névből képzett *mávos* főnévre (ennek persze nincs ellentétpárja).

Vitatható még a ragos vagy jellel ellátott alakoknak párba állítása: *szögel* : *szöggel*, *agya* : *adja*, *orom* : *orrom*, és főként azoknak a ragos alakoknak a szembeállítás, melyek különböző nyelvtani funkciókat jelenítenek meg: *nyitok* : *nyítottok*, *futok* : *futtok*.

Ha eltekintünk is az idegen nyelvi példáktól, és csak a magyar fonológiai gyakorlaton belül maradunk, akkor is felmerül a ragos és jeles alakoknak megkülönböztető jellege. E tekintetben ismét a nyelvérzékre hivatkozom. Még a helyesírással hadilábon állók többsége is jól megkülönbözteti beszédében a hosszú és rövid mássalhangzókat (ingadozó eseteket nem számítva). Ezen túlmenően a nyelv iránt fogékony beszélők — számuk nem hanyagolható el —, továbbá a rímfaragók gyakran élnek stíluselemként oppozíciós eszközökkel, például az efféle mondatokban: „Hiába kértem, az a lökött *agya* nem *adja*”. Szépirodalmunkban bizonyára lehetne találni hasonló példákat. A *nyitok* : *nyítottok* ellentétpár pedig olykor félreértések forrása lehet.

A szerzők nézeteit és ellenérveit áttekintve kétségtelen, hogy a mássalhangzó-kvantititást nyelvünkben a NÁDASDY és SIPTÁR által felsorolt 12 minimális páron felül jóval több ellentét mutatja, és ezt az oppozíciót a fonológia szakemberein kívül az ösztönös nyelvérzékű beszélő is jól érzékeli.

FODOR ISTVÁN